

Bárdi Nándor

Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években.

Az Erdélyi Szövetség programváltozatai

Az első világháború előtti, az erdélyi magyar szupremácia megőrzéséért folytatott szerveződések (Székely Társaságok Szövetsége, Erdélyi Szövetség) tevékenységét és a budapesti kormányzatok politikáját Szász Zoltán Erdély története részfejezete¹ mellett, Bethlen István politikai nézeteinek keretében Romsics Ignác dolgozta fel². Az erdélyi magyar jövőkép-úttervezést egy régebbi tanulmányomban vázoltam.³ Ezek alapján tételszerűen foglalom össze a legfontosabb háttéranyagokat.

A korszak három nagy vitakérdése – az erdélyi magyar elit szempontjából: a birtokviszonyok kérdése;⁴ a választójogi reform problémája; a Tisza-féle megegyezési kísérletek révén a nemzetiségi kérdés kezelésének módszere. Ezen problémák a következőkben jelzett nemzet(iség)politikai törekvésekben egymással összekapcsolódva voltak jelen.

a) A századfordulótól néhány, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakértőben (Beksics Gusztáv, Bartha Miklós, Moldován Gergely, Jancsó Elemér, Barabás Endre) tudatosult, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom a régió belüli szupremáciát a terület Romániához való csatolásával akarja elérni. Ebből adódóan úgy vélték, hogy a nemzetiségi jogok kiterjesztése a régió elszakítására törekvő erőket továbberősítené.

b) Ez a tény, összekapcsolódva a századvég modernizációjában lemaradt belső erdélyi, illetve székelyföldi terület gazdasági problémáival és a románság egyre dinamikusabb földbirtokszerzésével, a magyar birtokállomány meggyengülésével veszélyeztetettség-érzetet teremtett az erdélyi magyar politikai elitben. A kialakult helyzet kezelésére a század első évtizedében komoly terveket dolgoztak ki, amelyek állami beavatkozást feltételeztek, és az erdélyi magyarság gazdasági megsegítésében, a magyar településterület székelyföldi népfölösleggel történő megerősítésében látták a kiutat (Beksics Gusztáv mezősegi telepítési terve, Darányi Ignác birtokparcellázási programja és Bethlen István birtokpolitikai koncepciója).

c) A korszak meghatározó politikusa, Tisza István azonban nem pártolta a nemzetiségi tiltakozást kiváltó telepítési és nemzeti támogatási programot. Szabadelvű értékrendjétől távol állt a nemzetiségi viszonyokba való ilyen mértékű beavatkozás, másrészt – s valószínűleg ez volt a döntő – a Monarchia nagypolitikai érdekeit helyezte előtérbe, és igyekezett az erdélyi

román nemzeti mozgalom képviselőivel – ahogy a szászokkal is – kiegyezni, Romániának a Hármasszövetséghez való kapcsolódásának megőrzése érdekében. A nemzeti kérdésben külön pólust képviselő Jászi Oszkár a tízes évek első felében az ország általános demokratizálásában látta a megoldást, elutasította a nemzeti szupremácia őrzésének gondolatát, és egyáltalán nem tartotta a román nemzeti mozgalmat az ország integritása szempontjából veszélyesnek.⁵

d) Az erdélyi magyarság részéről kétféle elképzelés körvonalazódott. Egyrészt megjelentek az Erdély különállását, sajátos nemzetiségi viszonyait a terület autochton szervei által kezelhetőnek vélt döntően kulturális jellegű társadalmi, értelmiségi törekvések. A tízes évek új erdélyi folyóiratai indították el az ezzel kapcsolatos vitákat, amelyből majd a húszas években a transzszilvanizmus mint önazonosság – diskurzus kifejlődhetett. (*Haladás*, 1911, Kolozsvár; *Kalotaszeg*, szerkesztője Kós Károly, 1912, Sztána; *Erdélyi Figyelő*, 1914, Dés; *Erdélyi Szemle*, 1915, Kolozsvár; *Új Erdély*, szerkesztője Szentimrei Jenő, 1918, Kolozsvár).

Náluk politikailag sokkal jelentősebbek voltak a századfordulótól kezdődően létrejövő, az erdélyi magyar szupremáciát védő politikai nyomásgyakorló csoportok, amelyek a regionális érdekeket mint a magyarság pozícióinak megőrzését és megerősítését fogták fel. Az 1900-ban alapított Székely Társaság 1902-ben rendezett tusnádi kongresszusán már a Székelyföld „valamennyi problémáját” megvitatták,⁶ 1904-ben pedig Marosvásárhelyen megalakult a Székely Társaságok Szövetsége, amelynek tiszteletbeli elnökévé 1908-ban Bethlen Istvánt és Jancsó Benedeket választották meg. 1903-ban jött létre az Országos Magyar Szövetség, amely, a nemzetiségi törekvések megfigyelése és kezelése érdekében, politikai tanácsadó szerepkörre törekedett. Az intézmény tényleges irányítója Jancsó Benedek volt. Sándor József, az EMKE elnöke 1904-ben ebben a körben tett javaslatot Erdély részleges autonómiájának visszaállítására.⁷ A tízes évek székelyföldet állami segítséggel modernizálni akaró törekvései azonban az évtized végére a kormány- és a belpolitikai válságok miatt megrekedtek.

A legismertebb erdélyi politikussá váló Bethlen István több módon is kezdeményezte egy pártok felett álló erdélyi nyomásgyakorló csoport létrehozását. Előbb a Székely Társaságok Szövetségét (1907–1908), majd az erdélyi képviselők marosvásárhelyi választójogi értekezletét (1910) felhasználva, majd ezt követően az agrárius birtokpolitikai tervek melletti erdélyi egységes kiállással (1912–1913) akarta ezt létrehozni. A Munkapárt, az Alkotmánypárt és az erdélyi Függetlenségi Párt képviselői között azonban a közjogi és gazdaságpolitikai kérdésekben oly nagyok voltak a különbségek, hogy akkor nem tudtak közös platformot kialakítani.

Tisza István 1913 végén újra tárgyalásokat kezdett a románság vezetőivel, s ennek az ellenzék részéről történő elutasítása, az Erdély veszélyezte-

tettségenek érzete, az erdélyi magyar szupremáciához való ragaszkodás megeremtette az együttműködés alapjait. Apáthy István és Kemény Árpád kezdeményezésére az erdélyi ellenzéki pártok⁸ 1913. december 7-én Kolozsváron megalakították az Erdélyi Szövetséget, amelynek munkatervét a következő év júniusában fogadták el Marosvásárhelyen. Ezt az 1914-ben elfogadott programot közöljük a bevezetőnk után. A programtervezetet négyen jegyezték.⁹ Apáthy¹⁰ a politikai részt, Pósta¹¹ a közművelődési fejezetet, Kenéz¹² a közgazdasági részt, Thorma a közigazgatási fejezetet készítette el. Az előbbi három egyetemi tanár (egyikőjük sem erdélyi származású), az utóbbi szerző pedig Beszterce-Naszód megyei főispán volt.¹³ A meghatározó személyiség közülük Apáthy István volt, aki Bánffy Dezső híve, majd a Függetlenségi és 48-as Pártba lépett be és 1906-tól ennek kolozsvári vezetője. Az erdélyi politikában a kolozsvári törvényhatóság tevékenysége – amely az 1910–1913 közti időszakot leszámítva függetlenségi párti volt – irányadónak számított a magyarság körében. Külön sajátosságnak számított, hogy a függetlenségi pártiak egységét itt Apáthynak sikerült megőrizni a Kossuth, Just, Apponyi, Károlyi irányzatokkal szemben. Apáthy – a nemzetközileg elismert tudós – tekintélyét a politikai és tudományos eredményeken túl az is nagyban erősítette, hogy a társadalmi és közművelődési élet erdélyi szálai is az ő kezébe és környezetébe futottak össze (EME, EMKE, EMGE, Unió Páholy). Ez a tekintély mindenképp szükséges volt a Szövetség megindításához, amely valójában az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület politikai, érdekvédelmi funkcióját kívánta felvállalni. Apáthy egyszerre pártolta a 24 éven felüli férfiak választójogának bevezetését – amely szöges ellentétben állt az országos politikában Erdélyt Ugron Gábor mellett egyre inkább megjelenítő Bethlen István elképzeléseivel –, de elutasította a közösségi alapon megadandó nemzetiségi jogokat. A nemzetiségi kérdést az egyéni jogok kérdésének tekintette, emellett az általános demokratizálódással kezelhetőnek. Ez azért is ellentmondásos, mert a szövetség vezetésébe bevont két munkatársa, Zágoni István és Kenéz Béla 1913-ban vette számba az erdélyi nemzetiségi súlyok szempontjából a különböző választójogi törvényjavaslatokat.¹⁴ A tervezetben megfogalmazottak jó része az évenkénti Székely Kongresszusokon, különböző törvényhatóságok határozataiban, a korszak nemzetiség-politikájával foglalkozó szakirodalomban, hírlapokban megfogalmazódtak. Mégis ez az 1913–1914-ben kialakított átfogó tervezet volt a tusnádi 1902-es és Kenéz 1913-as javaslatait¹⁵ leszámítva a legátfogóbb erdélyi magyar, nemzeti-modernizációs-társadalompolitikai program.

Az 1913-as tervezet és az 1914-ben elfogadott határozat között – Apáthyék részéről minden bizonnyal Bethlenék konzervatívabb csoportjának megnyerése érdekében – jelentős változás tapasztalható. Egyrészt az 1913-as kolozsvári tervezet konkrétabb, Tisza István kormányát tételesen is

támadja, másrészt szociálisan jóval érzékenyebb, harmadrészt az állami működés hatékonyságára és demokratizálására jóval nagyobb hangsúlyt helyeztek az előbbi tervezetben, mint az elfogadott munkatervben. A változtatásokból is kitűnik, hogy az „egyeztetők” között a nemzeti pozíciók megőrzésében volt a legnagyobb egyetértés, de e tekintetben inkább a direkt „oláh” ellenes megfogalmazások finomítására került sor. A legfontosabb különbségek az 1913-as kolozsvári tervezet és az 1914-ben elfogadott – itt közreadandó – határozatok között:

1. A határozatban már említésre sem kerül a decemberben még fontosnak tartott EMKÉ-hez való viszony (annak politikai szerve). Ellenben hangsúlyosan szerepel az erdélyi parlamenti képviselők egysége és politikai tömörítése.

2. A katonai, mai szóval élve biztonságpolitikai ügyekben a tervezet sokkal konkrétabb kívánásokat fogalmaz meg (helységnevekkel, létszámokkal), mint a határozat.

3. A birtokpolitika mellett a legnagyobb különbség a két anyag között a választójogi kérdésben van. Itt a választók arányszámának növelése, a kormánytól való kampány-függés csökkentése, a helyi választási pluralitás elleni tiltakozás kikerült a határozatból, és a virilizmus eltörlése is csak feltételes módon került a határozatba.

4. Terjedelmében a közigazgatási fejezetet csökkentették. Ezen belül a tervezetben hangsúlyos szemléleti, hatékonyságbeli kérdések helyett itt is inkább a nemzeti politika követelményei váltak dominánssá a határozatban.

5. A közgazdasági fejezetben a Tisza-bírálatok teljesen elmaradtak, a birtokpolitika terén a határozatban a kisbirtokokról, az esetleges kisajátításokról már szó sem esett.

6. Az oktatás terén a kolozsvári tervezetben a nemzetiségi vidékeken az állami elemi iskolákban a nemzetiségi gyerekek még az első két évben anyanyelvükön tanulhattak volna, ezzel szemben a határozatban már a 4 elemi utáni magyar nyelvismeretet követeltek volna.

A marosvásárhelyi határozat értelmében a szövetség „célja az egységes magyar nemzeti állam keretében a politikai szervezkedés és mozgalomkeltés eszközeivel megoldani azokat az általános politikai, közgazdasági, közigazgatási, közművelődési és társadalompolitikai feladatokat, melyeknek megoldását Erdélynek különleges viszonyai megkövetelik.”¹⁶ A program későbbi tételei:

1. Erdély katonai védelmének „kikövetelése”.

2. A választójogi sérelmek orvoslása.

3. Tiltakoztak a román többségű választókerületek kikerekítése, a román képviselők számának kontingentálása (előre megszabása) és az országosnál kisebb lélekszámú román választókerületek ellen. Törekedni akarnak

arra, hogy az erdélyi választókerületek képviselői mandátumait az erdélyi közélet vezetői szerezzék meg.

4. Szükségesnek tartották a törvényhatósági önkormányzatok biztosítékainak növelését, a magyar befolyás erősítését.

5. A nemzetiségi kérdésben a teljes állampolgári egyenlőség alapján állva külön jogokat nem fogadtak el. Alapelvük „A nemzetiségből mint ilyenből folyó semmiféle követelések el nem ismerése. Magyarországon az állami jogoknak egyedi forrása az egységes magyar nemzeti államhoz tartozása lévén az emberi jogok mindenkit egyénileg, emberi volta és nem nemzetisége alapján illetnek meg.”¹⁷ Épp ezért elutasítottak mindenféle paktumot, nem fogadták el a nemzetiségeket a magyar állam tárgyalófeleként. Az egyéni sérelmek orvoslását azonban, mint írták, ha jogos, teljesíteni kell, akkor is, ha százezrek követelik is ugyanazt.

6. A közigazgatásban olyan légkört szeretnének, amely „Erdély unióját az anyaországgal a lelkekben és az állami intézményekben egyaránt megvalósítja”¹⁸. Ennek a kulcsa, hogy a közigazgatás (és az azt megtestesítő közjegyző) ne csak mint követelő, végrehajtó, hanem elsősorban segítőként, támogatóként jelenjen meg a helyi közösség előtt. Ezzel együtt kérték, hogy a tudatos nemzetiségi politikát lehetetlenné tevő pártpolitikát vonják ki a közigazgatásból.

7. A közgazdasági szempontoknál a mezőgazdaság korszerűsítésén kívül a magyar földbirtokállomány csorbíthatlan megőrzését tűzték ki célul. Ennek érdekében szükséges „egy erdélyi altruista jellegű földhitelintézet, egy erdélyi nemzeti bank megalkotása, amelynek a földbirtok-politikával kapcsolatos pénzügyi műveletek lebonyolítása, az ingó és ingatlan jelzáloghitel ügyének szervezése és a hiteligények tisztességes kielégítése, továbbá a szövetkezés elősegítése lenne a hivatása.”¹⁹ A szövetség ugyanakkor Erdélyt Magyarország ipari központjává kívánta tenni. Ezt a vámpolitika, a szakoktatás és az infrastruktúra megújítása mellett elsősorban az erdélyi földgáz helyi felhasználásával kívánták elérni. Ettől az iparfejlesztéssel járó életszínteremelésétől a nemzetiségiek hatékonyabb egyéni integrálását remélték.

8. A közművelődés tekintetében az államnyelv elsajátítását vélték kulcskérdésnek. Feladatként az jelölték meg, hogy a népiskolák negyedik osztályának elvégzése után már minden gyermek szóban és írásban tudja használni az államnyelvet. Amelyik iskola pedig ezen célt nem teljesíti, ne kapjon állami támogatást, illetve ezek helyébe állami népiskolák felállítását javasolták. A papok és tanítók állami segélyét egyénileg utalják ki, ne pedig fölöttes szerveiken keresztül. Ezzel is ellenőrizhetőbbé akarták tenni a román értelmiséget. Ugyanebben a dokumentumban jelent meg a javaslat az erdélyi állami műegyetem létesítésére.

A programot – a következő, 1917-es tervszellettel együtt – azért tartom fontosnak, mert kézenfekvő hasonlóságot mutat Maniu 1924-es programjával²⁰ és az erdélyi románság 1918 utáni törekvéseivel, illetve összehasonlíthatóságot nyújt az impériumváltás utáni, megváltozott pozícióból született erdélyi magyar elképzelésekkel.

A bukaresti szerződésben vállalt román támadás visszaverése után az erdélyi magyar szupremácia megőrzésére törekvő Bethlen István, 1917. március 3-i beszédében, egyrészt az erdélyi helyreállítási munkálatokat és hosszabb távú regionális fejlesztést irányító kormányzati intézmény felállítását sürgette, másrészt a Romániával készülő békeszerződésbe kárpótlásként be akart foglaltatni területi igényeket. Az így kapott településekre az akkori határ menti románságot telepítették volna ki, helyükre pedig Moldvából csángókat, valamint háborús katonákat hozattak volna.²¹ E részletesen ki nem munkált terv helyett a békeszerződés (1918. május 7.) csak katonai szempontokból módosította a határt, kis mértékben (5 ezer km²) Magyarország javára, de a megváltozott hadi körülmények között ezt már nem hajtották végre.²² A később bevezetendő nemzetiségpolitikai intézkedések Bethlen javaslatán kívül a következőkben ismertetett tervszelletben fogalmazódtak meg.

1917 nyarán, amikor az Erdélyért folytatott román–magyar helyezkedésben az utóbbi volt nyerő pozícióban, a tartalmából és stílusából következtethetően az Erdélyi Szövetség köréhez tartozó ismeretlen szerző által készített, a Bethlenénél részletesebb terv *Az erdélyi kérdés-ről*²³, a gyökeres és hosszú távú megoldást elsőrendű és halaszthatatlan politikai feladatnak tekintti: „az erdélyi magyarságnak és a vele azonos érdekű, feltétlenül államhű németységnek etnikai túlsúlyra juttatásán sarkallik. ... Az erdélyi probléma megoldása nem más, mint a preventív honvédelem nagy kérdése. Ennek céltudatos és szerves intézésére – ami pedig az eredményes munka nélkülözhetetlen előfeltétele – okvetlenül külön kormányzati akció és külön erre hívatott kormányzati szerv felállítása szükséges.”²⁴ A javasolt intézkedések egyik része az erdélyi románságra vonatkozott, amelynek értelmisége magyar állami szempontból megbízhatatlannak bizonyult. A nemzetiségi mozgalom társadalmi, gazdasági, kulturális elkülönüléséről pedig úgy vélte, hogy nem a védekezést szolgálta, hanem a romániai irredenta törekvéseket. Az intézkedések másik része „az erdélyi magyarság faji megerősítésére vonatkozik új magyar elemek betelepítésével”²⁵, a magyar elvándorlás megakadályozásával, a természetes szaporodás és a magyarságba való természetes beolvadás elősegítésével, a magyar nyelvszigetek beolvadás elleni védelmével, az erdélyi románság Romániába történő kivándorlásának tervszerű elősegítésével. A „programszerű követelés” a gazdaságpolitika terén a következőket kívánta:

1. A két ország határán magyar határőrvidék létrehozását. Nagyszabású mezőgazdasági telepítési akció beindítását a székelyföldi tömbmagyar területnek a Mezőségen, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs megyéken keresztül az alföldi magyarsággal való összekapcsolása érdekében. Ezért a békekötés utáni két évre állami elővásárlási jogot kért azon birtokokra, amelyeket a háború kitörése óta részvény- vagy közkereseti társaságokon keresztül vásároltak meg, illetve amelyek parcellázással kerülnek eladásra. Birtokpolitikai törvény elfogadását javasolja az előbbieken ismertetett 1914-es program részletezésével, kiegészítve a kivándorolt magyarok hazatelepítésének, az alföldi, dunántúli magyar államilag kötött nagybirtokoknak a románok lakta határszélekre történő áthelyezésének igényével. A magyar városok megerősítése érdekében iparfejlesztést, földgázkincs kihasználása érdekében a bányatörvények módosítását s a vasúti hálózat és a Maros, illetve völgye útjának fejlesztését kérték. Nemzetiségi vonatkozásban: a nemzetiségi alapon álló pénzügyintézetek alapításának megakadályozását, a már létezők számára pedig szoros felügyeletet követelt a program. Ugyanígy az „ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek, valamint közkereseti társaságok és munkásegységek faji alapon való alapításának törvényes megtiltását és csupán községi vagy szakmai alapon való engedélyezését.”²⁶

2. Az oktatásügy és az egyházi élet körében követelték a görög katolikus és görögkeleti iskolák és a tanítóképzés államosítását azzal, hogy a gyermekeket anyanyelvükön is meg kell tanítani írni és olvasni. Javasolták: a román középiskolák, a lelkészképzés, a különböző nemzetiségi alapok, társadalmi szervezetek szigorú állami felügyeletét; az erdélyi magyar görög katolikusok és magyar görögkeletiek kivonását külön magyar egyházközségekbe; az utóbbiak számára külön püspökségek szervezését; a román felekezetekből való áttérések megkönnyítését. A görög katolikusok és a görögkeletiek számára is a Gergely-féle időszámítás behozatalát. A kötelező állami óvodák létrehozását egész Erdélyben.

3. A közigazgatásban követelték: az erdélyi vármegyék határainak megváltoztatását annak érdekében, hogy a magyarság és a németiség számszerű többségbe kerüljön, a közigazgatás újjászervezését megbízható elemek intézményes biztosításával. A közigazgatásból kizárandó pártpolitikai szempontokon túl azt kérte a terv, hogy az „oláh anyanyelvűek bármely állami kinevezés alá eső állásra csakis magyar vidékekre, elsősorban az Alföld és Dunántúlra nevezhetők ki”.²⁷

Az Erdélyi Szövetségbe Apáthyék a választójogi nézeteltérések ellenére mindenképp be akarták vonni Bethlen Istvánt. Kölcsönös kompromisszumok után 1917. szeptember 30-án Bethlen terjesztette elő az Erdélyi Szövetség programmódosítását. Az első két pontban a békeszerződéssel foglalkozott, és az idézett parlamenti beszédéhez képest mérsékeltabb volt. Elutasította azonban a Magyarország és Románia közötti szorosabb közjogi

kapcsolat létesítésének ötletét. A harmadik pont a háború utáni erdélyi gazdaságpolitikáról szólt, kiemelten a vasúthálózat fejlesztéséről. Végezetül a spekulatív birtokparcellázás megszüntetését követelte, és keményebb fellépést a betörő román csapatokkal együttműködő erdélyi románokkal szemben. Mások ezeket a javaslatokat egy erdélyi királyi biztosság létrehozásának szükségességével egészítették ki. Az Erdélyi Szövetség vezetését is ekkor választották meg. Elnökei: Bethlen István, Kemény Árpád, Ugron Gábor volt. Az ügyvezető alelnökök: Apáthy István (Kolozsvár), Bedő Sándor (Marosvásárhely), Zakariás János (Brassó), alelnökök: Petricevich Horváth Emil, Király Aladár, Thorma Miklós, Pap József, Pósta Béla, Verán Endre.²⁸

A kormányzati politika az 1916-os betörés után megtorló intézkedéseket hozott a gyanúsnak minősített román nemzetiségű személyek ellen. A Tisza István 1917 májusi lemondását követően, júniusban megalakult új kormány belügyminisztere, Ugron Gábor bejelentette, hogy Erdély újjáépítését az Erdélyi Szövetség 1914-es programja alapján tervezi.²⁹ Mezősy Béla földművelési miniszter az ingatlanforgalom állami ellenőrzéséről akart benyújtani törvényjavaslatot.³⁰ Apponyi Albert pedig, aki vallás- és közoktatási miniszter volt az Esterházy Móric vezette kormányban, „hozzákezdett a Romániával határos peremterületeken az ún. kultúrzóna felállításához, ahol az összes román felekezeti iskolák helyét állami iskolák vennék át, s csupán 15–18 olyan tanintézetet akartak meghagyni a román ortodox egyház birtokában, melyhez régi közművelődési hagyományok fűződtek. Terve szerint 4–5 év leforgása alatt, több mint 80 millió korona beruházással, 1600 elemi iskola és 800 óvoda létesült volna. Miután ez az érintett vidéken az önálló nemzeti szellemű román anyanyelvű oktatás végét jelentette volna, a nagyszombati érsek elkeseredetten védelmezte iskoláit, részben pedig a végrehajtással megbízott kormánybiztosságnál próbált a felállítandó állami iskolákban a hittan mellett a román nyelv tanításának is helyet szorítani. 1918 júniusával a VKM megszüntette a zónában 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának mindennemű államsegélyét”³¹. Az Erdélyi Szövetség programjából a harmadik Wekerle kormány (1917. augusztus 20. – 1918. október 30.) az ingatlanforgalmazás korlátozását vezette be. Bürokratikus módon megnehezítették a románság számára a birokvásárlást, minden ingatlaneladáshoz, illetve tartós bérbeadáshoz szükség volt a kolozsvári Ingatlanforgalmi Bizottság engedélyére: egy év alatt mintegy 10 ezer holdra vonatkozóan tagadták meg a vásárlási engedélyt.³² 1918 márciusában Ugron Gábort erdélyi királybiztossá nevezték ki; ő az Erdélyi Szövetség általa felvállalt programját azonban a háborús körülmények között nem tudta megvalósítani.

Az előbb áttekintett tervek, kormányzati lépések később, 1918 utáni Nagyrománia kisebbségpolitikájában köszöntek vissza. Az azokat sérelme-

zó erdélyi magyar politikusok általában arra hivatkoztak, hogy az államegyeség követelte meg a háború alatti intézkedéseket; ugyanerre hivatkozott a romániai magyarságot irredenta politikai csoportnak tekintő román politikai elit is.

1918 tavaszán és nyarán gőzerővel folyt az Erdélyi Szövetség megyei szervezeteinek kialakítása. Ez felülről, a kolozsvári vezetőség által felkért helyi vezető kezdeményezésére egy-egy 200 fős megyei gyűlés összehívásával indult, majd 36 tagú intézőbizottságot választottak, s ez volt a megyei tagozat megjelenítője.³³ Ezt – az erdélyi politikusokat is megosztó választójogi törvény elfogadása után – a szövetség vezetői valószínűleg a nyáron már előre látható katonai vereség politikai következményeire való felkészülés jegyében szorgalmazták. Ezért is hívtak össze tanácskozást szeptember végére Kolozsvárra. Ez azonban a balkáni front összeomlása, Bulgária kapitulálása miatt (1918. szeptember 29.) elmaradt.

1918 őszére a román–magyar viszonyban fordult a kocka, és ebben a (vákuum)helyzetben új megközelítések váltak szükségessé. Az Erdélyi Szövetség vezetői (Apáthy István, Kemény Árpád, Bethlen István) új javaslatokkal fordultak Károlyi Mihályhoz (október 14.):

1. A nemzetiségi kérdésben nélkülük ne kötelezze el magát.
2. Az eljövendő béketárgyalásokon nem szabad Magyarország belső egységét feláldozni, vagy az ország megcsonkítását elfogadni.
3. „A horvátokat sorsukra kell bízni.”
4. A föderalizálás helyett a nemzetiségek egyházi, közművelődési, gazdasági önkormányzatát lehetne biztosítani. A felekezeti iskolák számára „szabad rendelkezésre adjuk a Magyarország költségvetésében tanügyi célokra fölvelt összegnek azt a hányadát, amely az ő adózási hányaduknak megfelel.”³⁴
5. Az oktatásügyben: az elemi iskolák a nép anyanyelvén működnének és azon a nyelven tanítanak a magyar nyelvet is. A középfokú oktatásban a nemzetiségek igényeiknek megfelelő számú intézményt létesítenének.
6. A hivatalos nyelvhasználat terén: a nemzetiségek lakta járásokban az önkormányzatokat kétnyelvűvé tennék. A közigazgatásban: a föderalizálás helyett a megyék határainak nemzetiségi szempontú kikerekítése, az önkormányzatok kétnyelvűvé alakítása lenne helyénvaló. Az önkormányzatoknak a néppel érintkező tisztviselőinek tökéletesen kell beszélniük a lakosság nyelvét. Ezt a nemzetiségek által kiküldött bizalmi tanács is ellenőrizhetné. Minden nemzetiség számára külön ügyosztályt vagy államtitkárságot biztosítanak. Maximum odáig mennének el, hogy minden, az ország lakosságának több mint 10%-át adó nemzetiségnek külön minisztere lehetne. Erdély autonómiáját azzal az indoklással utasította el a javaslat, hogy ott a magyarság és a németiség együtt számbelileg majdnem azonos a románsággal, de gazdaságilag és kulturálisan sokszorosán a fölött áll, tehát az önkormányzó Erdélyen belül úgymint túlsúlyban lesz. Szerintük Erdély au-

tonómiájának felvetése csak Erdély elszakítását készíti elő. Az előbbieken felsorolt jogokat csak úgy adhatják meg, ha a szomszéd államok lemondanak az irredenta törekvéseikről. Ha pedig ez megtörténik, végképp semmi értelme az erdélyi autonómiának.

Teljesen más nézőpontból közelítette meg a helyzetet a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának vezetője, Jászi Oszkár. 1918 tavaszán írt munkája – *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* – egy demokratikusan létrehozott Duna-táji államszövetség tervére épül.³⁵ Az öt „valóságos nemzeti államembrió” – magyar, német, cseh, lengyel, horvát-szerb – szövetséget alkotna. Az itt élő nemzetiségeket hatékony védelemben kívánta részesíteni. Mindezt egy nagyobb európai integrációs folyamatban helyezte el. A terv a történelmi Magyarország területi épségének megőrzésével számolt. Nem tulajdonított kellő súlyt az anyaországgal is rendelkező nemzetiségek (szerbek, románok) elszakadási törekvéseinek. Ezt a koncepciót azonban az 1918 novemberi aradi tárgyalásokon már nem érvényesíthette. Beigazolódott a századforduló erdélyi politikusaiban, szakértőiben félelme: az erdélyi románság vezetői már nem nemzeti autonómiákban, hanem az anyaországhoz való állami csatlakozásban gondolkodtak.

Az Erdélyi Szövetség politikai utóéletének tekinthető Apáthy Istvánnak a Kolozsvári Nemzeti Tanács elnökévé választása (1918. október 31.), majd december 7-től Kelet Magyarország főkormánybiztosaként való tevékenysége, amelyet 1919. január 15-i letartóztatása, másfél éves nagyszebeni börtönfogsága, majd Magyarországra való távozása zárt le. Akkor – politikai szupremácia elvesztése utáni kisebbségi helyzetben – az erdélyi politikai elit passzív ellenállását, majd 1920 végétől meginduló önszerveződését már az Apáthy informális utódjának tekintett Grandpierre Emil vezette.

Jegyzetek

¹ *Erdély története*. III kötet. Akadémiai, Budapest, 1664–1689.

² Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságkutatás Évkönyve* 1987. 49–64.; Uő: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutatás Intézet, Budapest, 1991. 29–72.

³ A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére. In *Források és stratégiák*. ProPrint, Csíkszereda, 1999, 29–113.

⁴ 1898 és 1912 között az erdélyi (történeti) földbirtokviszonyokon belül 8,2%-kal csökkent a magyar földbirtokok aránya. Tokaji László: *Eladó ország*. Kolozsvár, 1913.

⁵ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. 509. Vö. Richly Gábor – Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In Romsics Ignác (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris, Budapest, 1998, 134–155.

⁶ Buday Barna (szerk.): *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora*. Budapest, 1902, 460.

⁷ Pomogáts Béla: Válasz a történelemre. Autonómiatörekvések a romániai magyarság körében 1918–1921. *Alföld* 1986. 7. sz. 66–75, 69.

⁸ Döntően a Függetlenségi Párt, hisz Bethlen István nem jelent meg, de más Alkotmánypárti vezetőkkel együtt a szövetség vezetőségébe beválasztották.

⁹ Dr. Apáthy István – Dr. Kenéz Béla – Dr. Pósta Béla – Thorma Miklós: *Az Erdélyi Szövetség programjának tervezete*. Lyceum, Kolozsvár, 1914, 38.

¹⁰ Apáthy István Pest (1863–1922) biológus, zoológus, egyetemi tanár, 1888–1890 között Budapesten egyetemi magántanár. 1890-től a Kolozsvári Egyetemen az állattan és az összehasonlító bonctan nyilvános rendes tanára, 1909-től az Állattani Intézet alapító igazgatója. 1894–1895-ben, 1900–1902-ben, majd 1911–1912-ben a Matematikai és Természet-tudományi Kar dékánja, 1904–1905-ben az egyetem rektora, 1918. október 31-től december 7-ig a Kolozsvári Nemzeti Tanács elnöke, 1918. december – 1919. január 15. között Kelet-Magyarország fő kormánybiztosa. 1919. január – 1920 augusztusa között börtönben van (előbb halálra, majd 15 év börtönbüntetésre ítélik). Kiszabadulása után áttelepült Magyarországra. 1921-től a Szegedi Egyetemen az állattan nyilvános rendes tanára. 1901-től a Társadalomtudományi Társaság, majd annak szétválása után a konzervatív Magyar Társadalomtudományi Egyesület (1907) alapítója. A kolozsvári Unió páholy tagja 1901-től. Összehasonlító szövetidegtannal és az idegek finomabb szerkezetével foglalkozott. Megalkotta az ingerületek vezetésének róla elnevezett kontinuitástanát. Kísérletet tett a férgek rendszertani besorolására.

¹¹ Pósta Béla, Kecskemét (1862–1919 április 16.) régész, 1885-től a Nemzeti Múzeum munkatársa, 1899-től a Kolozsvári Egyetemen a régészet tanára és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem és Régiségtárának igazgatója.

¹² Kenéz Béla, Szolnok (1874–1946) statisztikus, közgazdász, 1897–1905 között a Központi Statisztikai Hivatalban segédfogalmazó, 1905–1907-ben a Kereskedelemügyi Minisztériumban miniszteri titkár, majd osztálytanácsos volt. 1907-től a Kolozsvári Egyetem statisztika magántanára, 1917-től a Budapesti Egyetemen tanít, 1927–1928-ban a Jog és Államtudományi Kar dékánja, 1937–38-ban az egyetem rektora, 1920–26 között kisgazda programmal képviselő, 1927–1939 között kormánypárti programmal szolnoki képviselő, 1931 augusztusa és 1932 októbere között Károlyi Gyula kormányának kereskedelmi minisztere.

¹³ Apáthy István hagyatéka. Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai. OSZK Kézirattára, Qart. Hung. 2456.

¹⁴ Zágoni István: *A választójog Erdélyben*. Kenéz Béla nyilatkozatával. Kolozsvár, Gombos, 1913, 34.

¹⁵ Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*. Pesti Könyvnyomda, Budapest 1913. A szerző négy kezelési modellt különített el: 1. elszakadás és csatlakozás az anyaországhoz, 2. a nemzetiségi autonómia a nemzetiségi megyék területi partikularizmus alapján, 3. a nyelvhasználati jogok biztosítása és a nemzetiségek életviszonyainak javítása. Konkrét javaslatai az Erdélyi Szövetség tervezetben is megjelentek:

1. A nyelvhatárok megállapítása és a magyarok lakta területek fokozott gazdasági támogatása.
 2. A magyarság fennmaradása, vezető pozíciója szempontjából veszélyeztetett helyekre a legjobb hivatalnokokat kell irányítani, kétszeres fizetés, külön támogatásokkal.
 3. A minisztériumokban a nemzeti politika (a magyarság) támogatására külön ügyosztályok szervezése.
 4. 14 000 hektáronként gazdasági szaktudósítók felállítása, akik a nemzeti politika szempontjából figyelnek a gazdasági folyamatokat. És ha szükséges, jeleznék a tennivalókat.
 5. A népoktatás államosítása, kivétele a nemzetiségi egyházak irányítása alól.
 6. A szórványból jöttek, oda kimenők körében a román nyelv tanításának szorgalmazása, nyelvi pótdíjak biztosítása, hogy a magyar állami érdekeket a nemzetiségiek anyanyelvén tudják megjeleníteni.
 7. A katonaság diszlokációja is a magyarosodást szolgálja.
 8. Az egyházpolitikában: magyar görög keleti és magyar görög katolikus püspökségek létrehozása.
 9. A gazdaságpolitikában: telepítési politika, nemzeti iparpolitika, közlekedéspolitikai.
 10. Az értelmiségi vezetőszerp biztosítása.
 11. A nép nagy tömegeinek integrálása az értelmiség, a népművelés által.
 12. A Magyar Társadalomtudományi Egyesületnél külön bizottság létrehozása. Ez kifejezetten a nemzeti kérdéssel foglalkozna, és javaslataival a kormányhoz fordulhatna.
- ¹⁶ *Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított Szervezete, Munkaterve és Megválasztott Vezető Tanácsa.* Lyceum, Kolozsvár, 1917, 23.
- ¹⁷ Uo. 13.
- ¹⁸ Uo. 14.
- ¹⁹ Uo. 17.
- ²⁰ Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes* 34. 1998. 243–256. Ugyanitt Maniu 1924-es, a kisebbségi kérdéstről tartott előadása is magyarul olvasható: Uo. 257–276.
- ²¹ Képviselőházi Napló 1917. március 3. Részletesen feldolgozta: Romsics Ignác: *Bethlen István...*, 61–63.
- ²² Nagybacsoni Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916–1917.* III köt., Budapest, é. n. 120–124.
- ²³ Országos Széchényi Könyvtár 111.352
- ²⁴ Uo. 1–2.
- ²⁵ Uo. 2.
- ²⁶ Uo. 4.
- ²⁷ Uo. 5.
- ²⁸ Romsics Ignác: *Bethlen István...*, 65–66.
- ²⁹ Uo. 64.
- ³⁰ Uo. 64.
- ³¹ *Erdély története* III. köt. 1698.

³² Uo., valamint Romsics Ignác: *Bethlen István...*, 66.

³³ Apáthy István hagyatéka. Politikai és pártiratok. OSZK Kézirattára Qart. Hung. 2457. (Beszámoló az Erdélyi Szövetség Kis-Küküllő megyei megszervezéséről.)

³⁴ *Károlyi Mihály levelezése* I. köt. 1905–1920. Szerk. Litván György, Budapest, 1978, 245.

³⁵ Richly Gábor – Ablonczy Balázs *i. m.*